

KRZYSZTOF HAPTAŚ – MIELEC

**LITERATURA O TREŚCI ŚWIECKIEJ
W BIBLIOTEKACH PARAFIALNYCH
ARCHIDIAKONATU SĄDECKIEGO
(KONIEC XVI WIEKU)**

Opracowania dotyczące zawartości bibliotek parafialnych w Polsce XVI-XVIII wieku obejmują niewielką ilość pozycji. Poruszają one temat w aspekcie historycznym (o zasobie dowiadujemy się z materiałów źródłowych, m.in. inventarzy i akt wizytacji)¹ i rejestrują obecny zasób konkretnych księgozbiorów parafialnych².

Artykuł niniejszy sytuuje się w pierwszej grupie prac. Dotyczy zawartości bibliotek parafialnych na obszarze archidiakonatu sądeckiego w latach 1595-1596³, zarejestrowanych w ramach wizytacji „radziwiłłowskiej” całej diecezji

¹ W grupie prac podejmujących ten nurt badań należy wymienić, m.in.: H. E. Wyczański, *Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI wieku*, „Polonia Sacra”, 6 (1953/1954) z. 2, s. 114-142, 7 (1955) z. 1, s. 27-68, z. 2, s. 159-173; tenże, *Dar Marcina Glicjusza dla biblioteki parafialnej w Pilźnie*, „Studia Theologica Varsoviensia”, 16 (1978) s. 179-188; M. Kowalczyk, *Biblioteka w kościele parafialnym w Książnicach Wielkich*, „Studia Mediewistyczne”, 33 (1998) s. 201-211; K. Haptaś, *Dziela polskich autorów w bibliotekach parafialnych archidiakonatu sądeckiego w końcu XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 80 (2003) s. 49-56; tenże, *Biblioteki parafialne dekanatu mieleckiego u schyłku XVI wieku*, „Rocznik Mielecki”, 6 (2003) s. 13-29.

² Wśród pozycji dotyczących tego zagadnienia na uwagę zasługują: J. Mayer, *O książkach z daru Reginy Żółkiewskiej, Jana Żółkiewskiego i Teofili Sobieskiej w księgozborze kościoła parafialnego w Żółkwi*, „Przegląd Biblioteczny”, 7 (1933) z. 4, s. 163-171; J. Nić, *Biblioteka kościoła parafialnego w Zebrzydowicach koło Krakowa*, „Przegląd Biblioteczny”, 13 (1939) z. 1, s. 28-29; J. Mandziuk, *Księgozbiór przy kościele św. Jakuba w Nysie (analiza zawartości)*, „Roczniki Biblioteczne”, 20 (1976) z. 3-4, s. 579-660; tenże, *Erazmiana w bibliotece parafialnej w Nysie*, „Roczniki Biblioteczne”, 22 (1978) z. 3-4, s. 408-421.

³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Acta visitationis exterioris decanatum Pilznenensis, Mielecensis, Ropciensis, Bieczensis, Jaslensis et Zmigrodensis ad archidiaconatum Sande-*

krakowskiej. Wówczas teren ten został zwizytowany przez prepozyta tarnowskiego, od 1598 roku biskupa kijowskiego, Krzysztofa Kazimirskiego († 1618)⁴.

W bibliotekach parafialnych archidiecezji sądeckiej zostało odnotowanych tylko 9 tytułów o treści świeckiej. Cztery z nich stanowiły prace historyczne, a dwa słowniki. Po jednym egzemplarzu reprezentowane było prawo, geografia oraz epistolografia. Ponadto w przypadku jednego dzieła na jego zawartość składało się prawo kościelne i cywilne.

Prace historyczne zostały odnotowane w bibliotekach w Pilźnie, Straszęcinie i Bobowej (2 woluminy)⁵.

W księgozbiornie w Pilźnie zarejestrowano kronikę autorstwa dyplomaty i historyka, biskupa warmińskiego Marcina Kromera (1512-1589). Znajdowało się tutaj słynne w całej Europie dzieło historyczne pt. *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*. Ukazywało ono moc państwa polskiego oraz głosiło jego chwałę i wielkość w czasach wcześniejszych. Doprowadzone do 1506 r. (okres panowania króla Zygmunta Starego został zawarty w przedruku mowy pogrzebowej autora na cześć władcy) wzbudziło ogromny zachwyt i podziw wśród kręgów intelektualnych Europy Zachodniej. W kraju praca została przyjęta wrogo, gdyż prezentowała poglądy Kromera, który, m. in. chwalił uprzywilejowane stanowisko Kościoła i rządu oligarchii oraz z rezerwą podchodził do dążeń szlachty⁶. Dzieło w interesującym nas okresie ukazało się pięciokrotnie⁷.

Z kolei w bibliotece parafialnej w Straszęcinie znajdowała się praca *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* autorstwa historyka rzymskiego Waleriusza Maksymusa (I w. n.e.). Dzieło zawierało opowieści i powiedzenia wybrane z historii rzymskiej i innych narodów. Zostało podzielone na 95 rozdziałów dotyczących, m.in. cnót, religii i kategorii moralnych. Służyło, m.in. do ćwiczeń w szkołach retorycznych⁸. Praca pod wymienionym lub nieco zmienionym tytułem ukazywała się w XV⁹ i XVI wieku¹⁰.

---

censem Anno Domini 1595... expeditae (AV Cap 2); *Acta visitationis exterioris decanatum Boboviensis, Sandecensis, Novi Fori ad archidiaconatum sandecensem... Anno Domini 1596... expeditae*, (AV Cap 5).

⁴ W. Urban, *Kazimirski Krzysztof*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 12, Wrocław 1966-1967, s. 292.

⁵ AV Cap 2, k. 3v-4, 45v; AV Cap 5, k. 9-9v.

⁶ H. Barycz, *Kromer Marcin*, PSB, t. 15, s. 319, 323.

⁷ Bazylea, J. Oporinus, 1555, 2°; Bazylea, J. Oporinus, 1558, 2°; Bazylea, J. Oporinus, 1568, 2°; Bazylea, S. Henricpetri, 1582; Kolonia, Drukarnia Birckmannica, 1589, 2° (s. 74-121, to wydanie raczej odpada). K. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 9, Kraków 1905, s. 280-282.

⁸ K. Mielczarek, *Valerius Maximus*, w: *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, Warszawa 2001, s. 513-514.

⁹ M. in.: Strasburg, J. Mentelin, 1470, 2°; Moguncja, P. Schöffer, 1471, 2°; Mediolan, A. Zarotus, 1475, 2°; Bolonia, U. de Rugeriis, 1476, 2°; Mediolan, P. Lavagniac, 1478, 2°; Wenecja, N. Giardengus, 1480, 2°. *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs*, t. 198, Paris 1968, kol. 813-815.

¹⁰ M. in.: Wenecja, A. Manutius, 1502, 8°; Strasburg, M. Schurerianus, 1514, 4°; Moguncja,

Biblioteka parafialna w Bobowej posiadała natomiast *Chroinicom Vicciardini*. Z pewnością w ten sposób zarejestrowano łacińską wersję pracy *Storia d'Italia*, która wyszła spod pióra polityka i historyka, Franciszka Guicciardini (1483-1540). Dzieło obejmujące lata 1494-1534 postawiło pisarza w gronie najwybitniejszych włoskich historyków. Autor rejestrując w nim wydarzenia, których często był naocznym świadkiem, zinterpretował je pod względem politycznym i społecznym. Prezentowane poglądy cechuje pesymizm, który wynika, m.in. z negatywnej oceny ludzkiej natury i zanikania starych wartości¹¹. W interesującym nas okresie praca ukazała się kilka razy¹².

W księgozbiorze parafialnym w Bobowej znajdowała się ponadto *chroinica scripta*. Wobec tak lakonicznego określenia trudno stwierdzić, jakie dzieło znajdowało się w zbiorze.

Kolejną grupę książek o treści świeckiej, znajdującą się w bibliotekach parafialnych archidiakonu sądeckiego, stanowiły słowniki.

W librarii w Trzcanie¹³ wśród kilkunastu tytułów został odnotowany *Lexicon latino polonicum*. W zapisie nie zostało podane nazwiska autora, ale z pewnością był nim znakomity polski lingwista i leksykograf oraz działacz polityczny i reformacyjny, Jan Mączyński (1516-1587). Jego dzieło było pierwszym całkowitym słownikiem łacińsko-polskim. Przez długi okres czasu, aż do wydania pracy Grzegorza Knapskiego, stanowiło najlepszą tego typu pracę¹⁴. Druk został wyłoczony w Królewcu¹⁵.

Druga pozycja słownikowa została zarejestrowana w księgozbiorze w Strzęcinie. Znajdowało się tutaj dzieło leksykografa Ambrogio Calepio (1435-1510) wydrukowane po raz pierwszy w 1502 roku. W pracy zostały przedstawione znaczenia słów łacińskich poprzez zwroty, przysłowia i sentencje, które autor zaczerpnął z tekstów pisarzy klasycznych i kościelnych. Ponadto niektóre słowa zawierały wyjaśnienia greckie i hebrajskie¹⁶. Tytuł cieszył się znaczną popularnością wśród polskich odbiorców, o czym zdaje się świadczyć jego obecność

J. Schöffer, 1544, 8°; Lyon, S. Gryphius, 1550, 16°; Antwerpia, C. Plantin, 1574, 8°; Antwerpia, C. Plantin, 1585, 8°; Antwerpia, J. Heurdius, 1592, 16°. Dzieło ukazało się także opatrzone komentarzem Oliverii Arzignanensis, m.in. Wenecja, A. de Lisona, 1503, 2°; Mediolan, A. Minutianus, 1505, 2°; Paryż, J. Parvus, 1535, 2°. Tamże, kol. 818-819, 822, 824-825; A. Kawecką-Gryczową, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988, s. 269.

¹¹ G. Kramarek, *Guicciardini Francesco*, w: *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EK), t. 6, Lublin 1993, kol. 385-386.

¹² *Historiarum sui temporis libri XX*, Bazylea, P. Perna, 1566-1567, 2°; Bazylea, b. dr., 1567, 8°. L. Grzebień, *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542-1600)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 22 (1971) s. 138, 154.

¹³ AV Cap 2, k.63.

¹⁴ H. Barycz, *Mączyński Jan*, PSB, t. 20, s. 336.

¹⁵ Królewiec, J. Daubman, 1563, 2°. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 11, s. 20.

¹⁶ J. Duchniewski, *Calepio Ambrogio*, EK, t. 2, kol. 1278; I. Pietrzkievicz, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003, s. 121.

w licznych księgozbiorach¹⁷. Bardzo prawdopodobne, że w bibliotece parafialnej był *Dictionarium undecim linguarum*, wersja słownika uzupełniona przez jego kontynuatorów, m.in. o język polski¹⁸.

W bibliotece parafialnej w Bobowej wśród kilku prac z dziedziny prawa znajdowało się Justinianum. Niewątpliwie w ten sposób został zarejestrowany jeden ze zbiorów prawa rzymskiego cesarza bizantyjskiego Justyniana I Wielkiego (482-565), który dokonał jego kodyfikacji w latach 528-534¹⁹. Prawdopodobnie bobowski zbiór posiadał tzw. *Codex Justinianus*²⁰ zawierający ustawy cesarzy rzymskich lub *Institutiones Justiniani*²¹ będące krótkim zarysem prawa rzymskiego.

Kolejny tytuł o treści świeckiej znajdował się w zbiorze w Mielcu²². Wśród dzieł odnotowanych tutaj znajdowało się *Speculum peregrini quaest in quarto*. Prawdopodobnie w ten sposób odnotowano pracę autorstwa Bartłomieja Sybilli pt. *Speculum peregrinarum quaestionum*²³. Książka, która była czymś w rodzaju przewodnika po Ziemi Świętej, zawierała także informacje z zakresu geografii²⁴.

Z kolei w librarii parafialnej w Bobowej zostały odnotowane listy autorstwa Eneasza Sylwiusza Piccolominiego, późniejszego papieża Piusa II. Prawdopodobnie w ten sposób zarejestrowano jego *Epistolae familiares*²⁵, dzieło które dość często występowało w różnych bibliotekach. Niewykluczone jednak, że w zbiorze znajdowała się inna praca Piccolominiego z zakresu epistolografii.

¹⁷ Zob. o tym, m.in. w E. Toró j, *Inwentarze księgozbiorów mieszczan lubelskich z lat 1591-1678*, Lublin 1997.

¹⁸ M.in.: Bazylea, H. Petrus, 1560, 2°; Bazylea, S. Henricpetri, 1590, 2°. M a n d z i u k, *Księgozbiór*, s. 654; E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 14, Kraków 1896, s. 16.

¹⁹ R. S a w a, *Justynian I Wielki*, EK, t. 8, kol. 278; F. W y c i s k, *Corpus Iuris Civilis*, t. 3, kol. 600.

²⁰ M.in.: Wenecja, B. de Tortis, 1496, 2°; Wenecja, B. de Tortis, 1501, 2°; Lyon, F. Frodin, 1509, 2°; Lyon, F. Frodin, 1514, 2°. M a n d z i u k, *Księgozbiór*, s. 625.

²¹ M.in.: Norymberga, M. Wenssler, 1476, 2°; Wenecja, A. de Sociis Parmensi, 1484, 2°; Wenecja, B. de Tortis, 1495, 2°; Wenecja, B. de Tortis, 1501, 2°; Lyon, J. Mallet, 1514, 2°; Antwerpia, C. Plantin, 1567, 8°. Tamże, s. 625.

²² AV Cap 2, k. 31v.

²³ Rzym, E. Silber alias Franck, 1493, 4°; Strasburg, J. Grüninger, 1499, 4°. J. G. T. G r a e s s e, *Trésor de livres rares et précieux ou nouveau dictionnaire bibliographique*, t. 6, Milano 1950, s. 397; *Catalogue*, t. 172, kol. 290.

²⁴ H. K e f e r s t e i n, *Piśmiennictwo matematyczno-przyrodnicze w bibliotece kolegium jezuickiego w Braniewie na przełomie XVI i XVII wieku*, „Rocznik Olsztyński”, 16 (1989) s. 222.

²⁵ M.in.: Kolonia, J. Koelhoff, 1458 [=1478], 2°; Norymberga, A. Koberger, 1481, 2°; Norymberga, A. Koberger, 1486, 4° (egzemplarz znajdujący się w Bibliotece Opactwa OO. Cystersów w Szczyrzycu zawiera wpis informujący iż są tu obrzydliwe listy z czasów, kiedy był świeckim); Norymberga, A. Koberger, 1496, 4°. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Vratislaviae – Varsoviae – Cracoviae 1970, t. 1, vol.2, s.751; M a n d z i u k, *Księgozbiór*, s. 655; *Katalog inkunabulów Biblioteki Opactwa OO. Cystersów w Szczyrzycu*, kom. i opr. J. M. Marszalska, Kraków 2002, s. 72, 73; *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, opr. T. Komender, t. 1, cz. I, Warszawa 1994, s. 125.

Oprócz wymienionych powyżej woluminów, w bibliotekach parafialnych w Zgłobniu²⁶ i Straszęcinie odnotowano istnienie dzieła *Expositiones, sive Declarationes titulorum utriusque iuris*²⁷ zawierającego materiały z prawa kościelnego i świeckiego. Praca wyszła spod pióra Zygryda de Arena, ale za autora uchodzi także profesor koloński Zygryd Haringus Synnam († 1504)²⁸.

Przedstawiona powyżej literatura o treści świeckiej, znajdująca się w bibliotekach parafialnych archidiakonatu sądeckiego, stanowiła symboliczną grupę książek²⁹ wśród wszystkich, jakie odnotowała wizytacja „radziwiłowska” na tym terenie. Olbrzymia większość dzieł zarejestrowanych w librariach dotyczyła religii, głównie kaznodziejstwa i teologii. Prace o tej tematyce były gromadzone w parafiach ze względów praktycznych. Duchowieństwo wykorzystywało je do posługi kapłańskiej. Z kolei tytuły o treści świeckiej ułatwiały, m.in. korzystanie z pozycji religijnych i stanowiły ich uzupełnienie. Słowniki służyły lepszemu zrozumieniu, m.in. teologii, dzieło Bartłomieja Sybilli zawierało informacje, które można wykorzystać w kazaniach, a pozycje z prawa cywilnego (również w połączeniu z prawem kanonicznym) były nieodzowne w przyswojeniu prawodawstwa państwowego i kościelnego. Pozostałe prace prawdopodobnie trafiły do bibliotek parafialnych w formie darów od miejscowego lub wywodzącego się z parafii duchowieństwa. Wszystkie znajdowały się w zbiorach zawierających większą ilość tytułów³⁰. Czy były to jedyne pozycje o treści świeckiej, jakie występowały w parafiach, trudno powiedzieć. Częściową odpowiedź na to pytanie dają zapisy umieszczane na końcu wykazów książek parafialnych informujące, że parafia posiada także inne pozycje, często rękopiśmienne. Prawdopodobnie wśród nich również znajdowały się dzieła o treści świeckiej.

²⁶ AV Cap 2, k. 7v.

²⁷ Kolonia, J. Koelhoff, 1491, 2°. *Katalog*, s. 131.

²⁸ Tamże, s.131; W y c z a w s k i, *Biblioteki*, s. 63-64.

²⁹ Najwięcej książek o treści świeckiej znajdowało się w bibliotece w Bobowej (3) i Straszęcinie (2 i 1 tytuł z prawa kościelnego i świeckiego). O tej grupie dzieł w zbiorze w Straszęcinie oraz Mielcu zobacz w H a p t a ś, *Biblioteki*, s. 25.

³⁰ W księgozbiórze w Pilźnie odnotowano 64 woluminy dzieł określanych jako *libros pro docendo populo* (na końcu wykazu dodano informację, że znajdują się jeszcze inne), w Bobowej 18, a w Straszęcinie 13.

LITERATUR MIT WELTLICHEN INHALTEN IN DEN PFARRBIBLIOTHEKEN DES ARCHIDIAKONATS SANDEZ (ENDE DES 16. JAHRHUNDERTS)

Zusammenfassung

In den Akten der auf dem Territorium des Archidiakonats Sącz (Sandez) in den Jahren 1595-1596 durchgeführten „Radziwiłł“-Visitation wird die Existenz von 36 Pfarrbibliotheken in diesem Archidiakonats erwähnt, welche „libros pro docendo populo“ enthielten. Unter den vielen dort aufgeführten Büchern befanden sich nur neun mit weltlichem Inhalt (weitere zwei enthielten Texte über Kirchenrecht und weltliches Recht). Vier von ihnen waren historische Arbeiten, zwei Wörterbücher und mit je einem Exemplar waren Rechtswissenschaften, Geographie und Epistolographie vertreten. Unter den Autoren dieser Werke befanden sich zwei Polen (Marcin Kromer und Jan Mączyński) sowie Valerius Maximus, Francesco Guicciardini, Ambrosius Calepinus, Justinian I. der Große, Bartholomäus Sibylla und Aeneas Sylvio Piccolomini (der spätere Papst Pius II.).

Die Zahl der Titel mit weltlichem Inhalt zeugt von einem nur schwachen Interesse des Pfarrklerus an derartiger Literatur. Aus praktischen Gründen wurden hauptsächlich Arbeiten auf dem Gebiet des Predigtschaffens und der Theologie gesammelt, welche sozusagen das Arbeitswerkzeug dieser Geistlichen bildeten. Werke mit weltlichem Inhalt besaßen höchstens zweitrangige Bedeutung, auch wenn sie teilweise die Benutzung religiöser Bücher erleichterten und diese ergänzten. Aber ihre Anzahl in den Pfarreien war wahrscheinlich doch größer, denn im Falle mancher Büchersammlungen findet sich am Ende des Verzeichnisses eine Bemerkung, daß in der Bibliothek noch andere Bücher vorhanden waren, oft auch in handschriftlicher Form. Darunter konnten sich Titel mit weltlichen Inhalten befinden.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich